

## Рейди групи „Тютюнник” і діяльність місцевих боївок УПА на території Житомирської області в 1943 році

### УДК 94 (477. 42) „1943”

*У статті досліджується питання військової діяльності УПА в Житомирській області протягом 1943 році, яка в цей час входила до складу військової округи „Тютюнник”. Розкриваються особливості та основні моменти присутності рейдуючи загонів і місцевих боївок УПА на Житомирщині.*

У даній статті висвітлюється військова діяльність Української повстанчої армії на території Житомирської області, яка входила до військової округи „Тютюнник” або УПА-Схід, протягом 1943 року. Нашим завданням було відстежити основні події і виявити характерні особливості цієї діяльності. Варто відзначити, що саме 1943 рік був найбільш насичений подіями та мав важливе значення для подальшої діяльності УПА в межах Житомирського регіону. Наведені загальні дані доповнюють цілісну картину розгортання українського націоналістичного Руху опору в період нацистської окупації території України.

Формування і діяльність збройних загонів під проводом ОУН(Б) на території Північно-західних українських земель (ПЗУЗ) у сучасній українській історіографії уже стали предметом окремих досліджень. У цій статті наша увага буде приділена дослідженню діяльності Української повстанчої армії на території Житомирської області, що входила до однієї із чотирьох її військових округ, а саме, „Тютюнник”. Це зумовлюється необхідністю розкрити всю повноту діяльності загонів УПА на Житомирщині в останній період німецько-нацистської окупації.

Весною 1943 р. із поодиноких збройних відділів бандерівської ОУН утворюється цілісна військова формація. У квітні-травні 1943 р. збройні загони під проводом ОУН(Б) для самоназви почали офіційно вживати назву

Українська повстанча армія, яку до цього використовували військові формування очолювані отаманом Т. Боровцем-Бульбою. Центром утворення цієї УПА стала територія Волині й Полісся, яка за її організаційним поділом отримала назву Північно-західні українські землі. До ПЗУЗ ще з 1041 р. входили Волинська та Рівненська області, південні райони Берестейської і Поліської областей Білорусі, а вже в цей час були долучені також Житомирська та західна частина Київської області. Першим керівником головної команди УПА став „Клим Савур” (Дмитро Клячківський). Травнем 1943 р. дослідники датують формальне політичне відокремлення ГК УПА від Крайового проводу ОУН(Б).

Уся територія ПЗУЗ або Генеральна округа (ГО) в 1943 р. була поділена на чотири оперативно-територіальні угруповання – військові округи: „Заграва” або „01”, „Богун” або „02”, „Турів” або „03” і „Тютюнник” або „04”, остання охоплювала Житомирську та західні райони Київської області, де були створені такі військові надрайони (ВН) або округи: Житомирський, Бердичівський, Андрушівський, Звягельський (Новоград-Волинський), Овруцький та Фастівський. Її командиром став „Верещака” (найчастіше вживане псевдо – Авт.) (Федір Воробець), обов’язки шефа військового штабу були покладені на „Очеретенка” (Петра Гудзоватого), а роботу шефа політичного штабу виконував „Орел” або „Бистрий” (Петро Степаненко) [12, с. XII-XVIII].

З утворенням військових округ постало питання про вибір тактики ведення бойових дій для кожної з них. ГК УПА визначила рейд як основну форму тактики українського повстанського руху у ВО „Тютюнник”, тобто на Сході. До речі, зі спогадів Р. Петренка довідуємося, що перший рейд на територію Житомирської області сотні упівців на чолі з „Верещакою” відбувся ще наприкінці 1942 – початку 1943 року. Але він не вказав, якою саме частиною Житомирщини рейдував „Верещака” [3, с. 112].

Даний рейд мав мобілізаційне значення для місцевих націоналістичних формувань. Весною 1943 р. Житомирський обласний провід бандерівців (бачимо, що відокремлення ГК УПА від Головного Проводу ОУН(Б) мало, як

ми відзначали вище, лише формальний характер – Авт.) передав окружним і районним провідникам вказівки ГК УПА про перехід від пропагандистської і організаційної роботи до створення військових загонів. Вони мали формуватися із колишніх учасників похідних груп, української поліції, яка в цей час переходить на бік українських повстанців, членів ОУН, перевірених у конкретних справах. Після вказаних розпоряджень у ряді районів були створені окремі боївки [19, с. 8]. Так, у травні 1943 р. у Макарівському лісі Вчорайшенського району була організована боївка з 10 оунівців, серед яких були “Сергій” – М. Іщенко, “Сокіл” – М. Держирук, “Ворон” – І. Огнівчук, “Іскра”, “Незнаний” – О. Шиндак, а також провідник Вчорайшенського району “Палій” – Б. Гуменний, котрий згодом буде командиром окремого збройного підрозділу [4, с. 126-127]. Ця боївка наприкінці червня – на початку липня 1943 р. перебазується у Андрушівський район Житомирщини, де об’єднається із збройним загonom “Жука” (детальніша інформація про його боївку буде подана згодом – Авт.) [1, арк. 8-30]. Саме квітнем–травнем 1943 р. датується початок діяльності регулярних відділів УПА на території Житомирської області.

13 травня 1943 р. перший відділ групи “Тютюнник” під керівництвом уже згадуваного вище “Верещаки”, вирушив із Рівненщини рейдом у Житомирську та Київську області, пересуваючись законспіровано, подекуди навіть видаючи себе за радянських партизанів. Перші контакти з партизанами відбулися у с. Бондарівці Ємільчинського району. Згодом упівці зустріли партизанів в Ушомирських лісах поблизу с. Санторка, де був їх табір. Прибувши на територію Чоповицького району, відділ зупинився і створив там осередок. Далі – рушив у малинські ліси. А вже звідти – робив вилазки в Базарський, Коростенський та Потіївський райони Житомирської області. Головними завданнями цього відділу було дослідження і освоєння даної місцевості, проведення розвідки діяльності радянських партизанів і німців, вербування до УПА місцевих людей, ліквідація сексотів, нищення майна колгоспів і німецької окупаційної влади [12, с. 639-640].

У червні-липні 1943 р. у Андрушівській та Коростенській районах Житомирської і у Фастівській район Київської області прибули ще дві великі групи УПА [8, с. 377]. Це були другий і третій відділи загону „Верещаки”, які здійснювали окремі рейди. Вони також мали сутички з радянським партизанами, зокрема великий нічний бій відбувся біля с. Заблоцька (так у джерелі, але найімовірніше цей бій стався у с. Заболоть Радомисльського району – Авт.) Коростенського району. 19 і 20 липня 1943 р. третій відділ вступив у сутичку з шуцманами й угорськими частинами поблизу Янушполя. Наприкінці липня повстанці перебували в чоповицьких і малинських лісах, де стався черговий бій із партизанським загonom лейтенанта Грачова – відомого за місцевими міркам мінера та диверсанта, на якого довгий час полювали німці. Вказаний бій виявився більш успішним для упівців тому, що партизанський загін зазнав більших втрат, сам Грачов також загинув [7, с. 534]. 29 липня 1943 р. перший відділ групи „Верещаки” зустрівся із другим (до якого ще перед цим приєднався третій) у Коростишівських лісах. Було вирішено, що частина об’єднаного загону розосередиться по місцевим теренам для підсилення їхньої роботи, а частина – вирушить уверх по течії р. Тетерів у новий рейд, із подальшим відходом у північно-західний регіон України. Ця група рухалася територією Ємільчинського та Городницького (входив до ВО „Заграва” – Авт.) районів Житомирської області. Протягом свого відходу вона провела кілька невеликих боїв із радянськими партизанами, зокрема поблизу сіл Катеринівка, Красилівка та ін. [12, с. 640-641]. Проходячи через села Житомирської області, повстанці скликали мітинги, проводили агітацію і пропаганду ідей ОУН(Б) і УПА, закликали місцеве населення до співпраці та боротьби з окупантами. Добровольці поповнювали лави УПА. Доводиться визнати, що на практиці вступ добровольців в УПА не завжди був таким вже “добровільним”, хоча даного конкретного випадку це не стосується.

Документи українських повстанців, які дійшли до нашого часу, позитивно оцінюють значення цього рейду по території Житомирської області. Зокрема, документ під назвою „Про рейд відділів на Схід”, датований 30

вересням 1943 р., вказує: „Перший рейд відділів УПА на Схід, що розпочався при кінці травня і тривав до половини літа 1943 р. зробив величезний вплив на зріст політичної та державницької думки серед українців Сходу. Скріпив у них віру у власні сили та став початком творення Української Збройної Сили на Сході, чим відкрив нові шляхи боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу”. Для підтвердження даних слів наводиться приклад, де описані похорони в м. Андрушівка місцевих поліцаїв, які загинули в бою із упівцями. Шеф районної поліції, українець за національністю, тоді сказав наступне: „Поліцаї, яких хоронимо – це жертви нерівного бою, бо повстанців є більше і вони краще озброєні” [18, арк. 14].

Про активність УПА в межах Житомирщини влітку 1943 р. свідчать документи не лише самих українських націоналістів, а й їхніх головних ворогів – німецьких окупаційних військ та радянських партизанів. У донесенні німецьких військових за 13 червня 1943 р. повідомлялося, що бандою УПА пошкоджено головний кабель зв'язку між групами армій “А” й “Південь” у районі траси Житомир – Рівне [11, с. 356]. Радянські партизани зі свого боку також відзначали діяльність упівців. Зокрема, 16 липня 1943 р. УШПР надіслав командирам партизанських з'єднань на Волині та Поліссі радіограму, в якій попереджав, що з Волинської області через населені пункти Березне й Корець у напрямку Житомирської області рухаються невеликі групи націоналістів, щоб розповсюдити свій вплив у цьому регіоні [9, с. 164]. Мова в даному радіоповідомленні йшла, мабуть, про другий та третій відділи загону “Верещаки”, які в цей час рейдували по території ВО „Тютюнник”, просуваючись на зустріч першому відділу, тому що вже 19 липня 1943 р. УШПР точно знав про рейд “Вовка” й “Верещака” в Житомирську та Київську області [14, с. 89].

УПА, як відомо, мала свою військову структуру, поділяючись на сотні, курені та загони, які оперували в межах своїх військових округ. Групу „Тютюнник” було сформовано переважно з відділів, переданих від інших військових округ, на території яких також розміщувалися і їх бази. Українські

повстанці з груп „Богун” і „Турів”, за наказом ГК УПА, також здійснювали самостійні рейди по території Житомирської і Київської областей. Така розрізненість у підпорядкуванні вказаних загонів і неузгодженість військових дій, які часто розгорталися паралельно, внесла в історіографію українського націоналістичного руху (як радянську, українську емігрантську, так і сучасну українську – Авт.) деяку плутанину щодо ідентифікації повстанців. Так, зокрема, розділ праці „Історія українського війська”, автором якого був Л. Шанковський, не диференціює за підпорядкуванням військову діяльність УПА на Житомирщині та Київщині [7, с. 532-537]. В книжці А. Русначенка „Народ збурений: Нац.-визвол. рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках” подається загальна картина дій українських повстанців у межах вказаного терену [13, с. 104]. Сподіватись на детальну точність із цього питання від радянської історіографії взагалі не доводиться.

Дану ситуацію прояснюють лише архівні документи. Датований 29-м липням 1943 р. звіт інформує нас про рейд південною частиною Житомирщини сотні командира „Гордієнка” (Дмитра Хандія) із ВО „Богун” (охоплювала південну частину Рівненської області та Кременеччину), яка тимчасово діяла в складі групи „Тютюнник”. Даний звіт у хронологічній послідовності перераховує бої сотні з окупаційними силами та радянськими партизанами. На нашу думку, вказана в ньому кількість жертв, яких зазнавали обидві сторони в ході сутичок, є деякою мірою завищеною по відношенню до ворога та занижена щодо власної сторони. Ввійшовши зі сторони Рівненщини на територію Житомирської області, сотня „Гордієнка” 17 липня 1943 р. поблизу сіл Кам’янка та Жолобне Ярунського району провела два бої – перший з радянськими партизанами, а другий – з німецькими військами. 19 липня біля с. В’юнок Мархлевського району сотня мала дві сутички з німцями та шуцманами, 20 – в с. Шведська Буда – один бій з угорськими військами, який для неї закінчився успішно. Перебуваючи вже в Андрушівському районі, повстанці 23 липня у с. Котельня зіткнулися із німецькими частинами та

загоном шуцманів. Після бою упівцям дісталися деякі продуктові та військові трофеї, із яких сіль була роздана місцевим жителям. У той самий день на залізничній станції Івниця ними ж був обстріляний німецький поїзд. У ніч із 25 на 26 липня у передмісті Коростишева відбувся бій сотні „Гордієнка” з німецькими охоронними загонами в забудованих тартах. Уже безпосередньо 26 липня у с. Вишневі над р. Тетерів повстанцями був здійснений обстріл загону радянських партизанів [18, с. 12]. 26 липня між селами Шевченко й Устинівкою Потіївського району упівці ліквідували особовий склад школи німецької жандармерії, сформованої із місцевих фольксдойчів, що розташовувалася у м. Коростені. Цей бій став чи не найвідомішою операцією УПА за весь час її рейдів територією ВО „Тютюнник”. Про нього відразу повідомила повстанська преса – журнал „До Зброї” (Ч. 2, серпень 1943 р); у всіх подальших працях, у яких досліджувалася діяльність націоналістичного підпілля, обов’язково згадується про нього. Повстанські джерела свідчать, що в ході даного бою із ворожої сотні бійців загинуло 83 особи (в тому числі 5 офіцерів), 5 було важко поранено та 8 потрапили в полон. Козаки „Гордієнка” здобули значні трофеї [13, с. 104]. Перебіг бою із певними розбіжностями розкривають у своїх спогадах М. Скорупський та безпосередній його учасник Ю. Варгоцький. Перший стверджує, що в бою загинуло 20 повстанців і сотня змушена була повернутися на базу [15, с. 172]. За свідченнями другого автора, бій для упівців був успішний і його результат виглядає відповідно до наведених нами даних [3, с. 114].

У серпні 1943 р. добре укомплектована група повстанців на чолі з „Верещакою”, що складалася із декількох відділів розпочала повторний рейд на Схід [7, с. 535]. Вона рухалася територією Ємільчинського, Коростенського та інших районів у напрямку Київщини. Проте, визначити з наявної сьогодні в нас джерельної бази, точну кількість проведених боїв і дізнатися чи виконала вона поставлене завдання, не видається можливим. Достовірно вдалося виявити дещо інше – деяку цікаву закономірність. А саме те, що в другій половині літа – на початку осені 1943 р. на території Житомирщини стають все частішими бої

повстанських відділів із загонами радянських партизанів. Пояснити дану закономірність можна тим, що діяльність партизанських з'єднань значно активізувалася порівняно з попереднім періодом. Свідченням цьому може бути той факт, що протягом 1943 р. у Житомирську область за наказом УШПР здійснили свої рейди потужні партизанські з'єднання під командуванням Д. Бурченка, С. Ковпака, Я. Мельника, М. Наумова і М. Шукаєва [6, с. 59-60]. М. Наумов, до речі, детально описав у своїх щоденниках перебіг окремих рейдів, негативно оцінивши попередню діяльність місцевих партизанських загонів [16, с. 325]. Під час бойових сутичок із українськими повстанцями до рук партизанів потрапила значна кількість документації, яка характеризує їхню діяльність на території Житомирщини [10, с. 94]. Відомим також є той факт, що спочатку між діячами українського націоналістичного Руху опору та уповноваженими представниками з партизанських з'єднань С. Ковпака, О. Сабурова, Я. Шкрябача та О. Федорова в другій половині 1943 р. відбувалися переговори щодо нейтралітету обох сторін по відношенню одна до одної. Але якихось реальних практичних наслідків вони не дали [8, с. 387].

Окрім військової діяльності загонів УПА в межах Житомирської області в новітній українській історіографії мало вивченим залишається функціонування тут запілля ОУН(Б) і УПА. Стосовно самого терміну „запілля”, нам видається найбільш обґрунтованим у науковому плані визначення, яке запропонувала відома в Україні сучасна дослідниця цієї проблеми Г. Стародубець [17, с. 60]. На основі попередніх досліджень можна стверджувати, що запілля ОУН(Б) і УПА в межах Житомирської і Київської областей не було розвинуте. Це пояснюється не встановленням повноцінного військово-адміністративного контролю повстанців над цією територією, а діяльністю у рамках тимчасових рейдів і окремих місцевих боїв. Під час перебування тут загонів УПА їм для свого матеріального і технічного забезпечення, окрім допомоги від місцевого населення і трофейних здобутків, доводилося також користуватися послугами господарчих структур військових округ „Богун” і „Заграва”. Тому, враховуючи цю обставину, нам видається дивною наявність у другому томі „Літопису УПА.



Нова серія” двох документів: „Звіт про діяльність в Андрушівщині” та „Звіт з Бердичівщини”, об’єднаних у розділі „Звіти керівників запілля ВО”. У вказаних документах більшою мірою розкривається діяльність місцевих оунівських боївків і загонів УПА та робота мережі ОУН(Б) [12, с. 654-656].

У серпні – жовтні 1943 року рейд по військовій окрузі „Тютюнник” здійснювала сотня “Лева” (Івана Леня) – ще один загін, який діяв у даному терені, будучи при цьому підпорядкованим крайовому командуванню групи “Турів” (обіймала простори Волинської області й південну частину Берестейської області Білорусі). За час свого рейдування ця сотня провела два бої із німцями, які застосували проти повстанців танкетки, та три – з радянськими підпільниками й партизанами. Вдень 6 жовтня сотня „Лева” перейшла західний кордон Житомирської області. Упівці в ході даних боїв здобули чималу кількість амуніції і зброї [13, с. 104].

У межах ВО „Тютюнник” створювалися військові підрозділи з місцевих жителів, що узгоджували свої дії із рейдуючими групами. Так, наприклад, 8 серпня 1943 р. відбулася сутичка Андрушівської боївки під керівництвом “Жука” (Петра Пустовойтенка – уродженця с. Котельня Андрушівського району) з радянською диверсійно-підривною групою І.Д. Богородова. А вже 1 вересня 1943 р. ця партизанська група вбила в с. Зарубинці Андрушівського району керівника великого півтисячного загону бандерівців “Богуна” (окремих даних про нього та його загін ми не маємо – Авт.). Щоб послабити бандерівський рух у терені своєї діяльності радянські підпільники та партизани вдалася до знищення їхніх прихильників із числа місцевого населення. У звіті про діяльність групи подано список розстріляних за наказом І. Д. Богородова людей [4, с. 126].

Українські повстанці, зі свого боку, також застосовували подібні методи боротьби по відношенню до радянських підпільників і партизанів. У серпні 1943 р. бійці боївки “Жука” організували втечу з бердичівської в’язниці СД полковника Довгополова, сподіваючись застосувати його досвід і знання

військової справи для своєї боротьби, але за проведення радянської агітації серед бійців боївки він був страчений [1, арк. 127].

У вересні 1943 р. на Житомирщині оперували також два відділи повстанців із загону „Верещака”, що були тут раніше залишені під час рейдів. Також найбільше в цей час проявила себе вже згадувана боївка “Жука”, чисельність якої значно збільшилася і складала близько 110-120 осіб (у “Жука” перебувало 30 чоловік і близько 80 бійців було в підрозділі “Палія”, який входив до цієї боївки) [1, арк. 33]. Дана боївка діяла окрім Андрушівського також і в Корнинському та Брусилівському районах.

На кінець жовтня – початок листопада 1943 р. воєнна ситуація у цілому кардинально змінюється. Успішні бої Червоної армії із вермахтом дозволили, хоча й ціною непомірних втрат, форсувати Дніпро та 6 листопада звільнити Київ. Тому, зазнає змін тактика УПА та переформовуються самі військові одиниці. 28-29 жовтня 1943 р. до с. Зарубинці на нараду керівництва ВО „Тютюнник” з’їхалися “Верещака”, який прибув на Житомирщину ще в кінці вересня, та керівники оунівського підпілля Житомирської області, серед яких були “Орлюк”, його заступник “Зенон”, “Муха”, “Наталка” та ін. Згідно прийнятого на нараді рішення, у тилу Червоної армії мав залишатися провідник Бердичівського та Житомирського районних осередків ОУН(Б) „Муха” (М. М. Мусій). Тоді ж у Зарубинцях перебував із своїм загonom і командир “Дорош” [5, с. 221]. З архівних джерел нам вдалося встановити, що “Дорош” – це хорунжий УПА Ткаченко Микола Михайлович. Його відділ до прибуття у Зарубинці постійно перебував у оунівській станиці – в с. Никонівка Бердичівського району. Після цієї наради “Верещака” відбув до західних регіонів України, а командування всіма формуваннями УПА в Житомирській області 28 жовтня 1943 р. перейшло до “Дороша”, який зобов’язувався проводити ліквідацію агентів гестапо, НКВС і їх сексотів [2, арк. 160-168].

Скориставшись із того, що радянська армія після контрнаступу вермахту змушена була залишити Житомир і зайняті нею території області, а німецькі війська вже були просто не в змозі відновити свій попередній контроль над

цими землями, ГК УПА вирішила провести широкомасштабний рейд на Житомирщину. Восени 1943 р. Городницьким, Барашівським, Ємільчинським, Горошківським, Коростенським, Потіївським і Малинським районами рейдувала сотня УПА „Романа” (В. П. Кудля) [3, с. 117]. У цей період упівці проводили бої виключно з радянськими партизанами, ясно усвідомлюючи, що незабаром саме радянська влада стане їх головним ворогом. Значні бої з партизанами розгорнулися у Барашівському районі (с. Симони (двічі), Клярин, Березівка та ін.). У такий спосіб повстанці протидіяли спробам із боку партизанів тероризувати місцеве населення, яке раніше допомагало воякам УПА та намагалися зірвати мобілізацію до партизанських загонів і лав Червоної армії [7, с. 536]. Про рейди УПА восени 1943 р. на територію Житомирської області регулярно інформують розвідувальні зведення УШПР. У зведенні 9 листопада вказувалося, що в житомирських лісах концентрується велика кількість націоналістів (до 1200 осіб), у іншому зведенні, датованому 17 листопада, наявні дані щодо перебування у лісах Барашівського, Ємільчинського та Городницького районів бандерівських збройних формувань чисельністю до 500-700 осіб кожний [14, с. 113-114].

Восени 1943 р. базою штабу військової округи „Тютюнник” став Межиріцький район Ровенської області (військовий надрайон „2/2” Коліно групи „Богун”). Учасники українського націоналістичного Руху опору приживали тут у спеціальних таборах, де було встановлено чіткий розпорядок дня, проводилися теоретико-практичні заняття і військова підготовка [3, с. 121].

Штаб групи „Схід” 15 листопада 1943 р. звернувся із „Відозвою до поліцаїв та евакуйованих зі східної України”. В ній лунали заклики не виїжджати до Німеччини та разом із родинами приєднуватися до УПА для боротьби „проти німецького терору і терору більшовицьких банд, а пізніше, коли перейде фронт, проти червоної Москви”. Рідним тих, хто пристане на таку пропозицію, гарантувалася опіка збоку оунівського запілля, яке забезпечить їх житлом, харчами та опікою [12, с. 652-653]. Цей документ є хронологічно

останнім у 1943 році достовірним свідченням про діяльність націоналістичного Руху опору на території Житомирської області.

У рамках даної статті висвітлено основні події і виявлено характерні особливості військової діяльності УПА на території Житомирської області протягом 1943 року. Варто відзначити, що в 1943 році рейди загонів УПА на Житомирщину не закінчилися і як встановили дослідники, вони триватимуть іще з 1944 по 1950 рік [7, с. 533]. Але саме 1943 рік був найбільш насичений подіями та мав важливе значення для подальшої діяльності українського націоналістичного Руху опору в межах Житомирського регіону. Наступ у кінці 1943 року Червоної армії і необхідність заміни двофронтової на антирадянську боротьбу внесли суттєві зміни в його структуру й тактику.

#### **ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА**

1. Архів управління Служби безпеки України по Житомирській області (АУ СБУ ЖО). – Спр. 29654-Фонд принених справ (далі - ПФ), арк. 1-178.
2. АУ СБУ ЖО. – Спр. 30121-ПФ, арк. 1-178.
3. Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941-1955 рр. Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 308 с.: іл.
4. Жилюк В. Національно-визвольна боротьба місцевих загонів ОУН(б) на Житомирщині в 1943 році // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність / Голов. ред. М. Ю. Костриця. – У 2-х т. – Т. 1. – Житомир: М. Косенко, 2007. – С. 122-128.
5. Жилюк В. Оунівське підпілля на Житомирщині в роки фашистської окупації // Пам'ять століть. – 2005. № 3-4. – С. 208-223.
6. Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Том: Житомирська область / Голова редколегії П. Т. Тронько. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – 726 с.
7. Історія українського війська (1917 – 1995). Упорядник Я. Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – 840 с.

8. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941-1944) – К.: Генеза, 2005. – 408 с.
9. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. – К: Інститут історії НАН України, 1999. – 287 с.
10. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.). – Торонто – Львів: Вид-во „Літопис УПА”. – 2006. – 497 с.
11. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью – Йорк – Львів, 1993. – 660 с.
12. Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та Запілля. 1943-1944: Документи і матеріали / П. Сохань, П. Потічний та ін. (ред.), О. Вовк, І. Павленко (упоряд.). – Київ – Торонто: В-во “Літопис УПА”, 1999. – Т. 2. – 724 с.
13. Русначенко А. М. Народ збурений: Нац.-визвол. рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К.: Унів. Вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с.: іл.
14. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.
15. Скорупський Максим – Макс. Туди, де бій за волю (спогади курінного УПА). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – 351 с.
16. „ ... Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников ...”. Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Авт. – сост.: Гогун А., Кентий А. – К.: Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.
17. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля: Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 464 с.
18. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВУ України). – Ф. 3833, оп. 1, спр. 112, арк. 1 – 43.
19. Шелюг М. Правди не сховаєш! Збірка документальних оповідань про діяльність ОУН-УПА. – Житомир: КПЖФ, 1996. – 48 с.

***Kovalchuk I.V. The raid of the «Tiutiunnyk» group (VO) and the activity local units of UPA on the territory Zhytomyr region in 1943***

*The article reveals the question militaries activity the UPA in the operational-territorial Zhytomyr oblast in 1943, which entranced in operational-territorial «Tiutiunnyk» group (VO) in this time. The special feature and main aspects of activity UPA troops is analyst in operational-territorial Zhytomyr region.*

**Key words: OUN, UPA, nationalists, the Zhytomyr region, «Tiutiunnyk» group (VO), local units of UPA, the Nazi occupation.**